

Şeyma Nur ZARARSIZ*

ABDURRAHMÂN BİN ABDULLÂH-I KUDDÛSÎ'NİN TUHFE-Yİ ŞÂHİDÎ ŞERHİ: "TUHFETÜ'L-MÛLÛK"¹

Öz: Manzum sözlükler edebiyatımızda genellikle çocukların aruz eğitime katkıda bulunmak, Arapça-Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını akıllarında tutmalarını sağlamak, onların dil bilgisi kurallarını öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla kaleme alınmışlardır. Çalışmamıza konu olan manzum sözlük genelde bu amaçlara bağlı olmak üzere özelde Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde geçen bazı kelimelerin anlamlarını vermiştir. XV. yüzyılın başında Konyalı Hüsâm b. Hasan tarafından "*Tuhfe-yi Hüsâm*" adı ile yazılan ilk manzum Türkçe-Farsça sözlüğe nazire olarak yazılan "*Tuhfe-yi Şâhidî*", Muğlalı İbrâhim Şâhidî Dede tarafından 1515 yılında oluşturulmuştur. Çalışmamızın içeriğini Şâhidî Dede'nin bu eserine 1652 yılında Kuddûsî Abdurrahmân b. Abdullâh tarafından yapılan "*Tuhfetü'l-Mülûk*" isimli şerh oluşturmaktadır.

"*Tuhfe-yi Şâhidî*" isimli manzum sözlük kendisine yapılan 60'a yakın şerh ile Klâsik Türk Edebiyatında değerli bir yere sahip olmakla birlikte, özellikle XIX. yüzyılda yapılan baskılarıyla en fazla nüshaya sahip manzum sözlükler arasında başta gelmektedir. Bu şerhlerden birisi de Kuddûsî Abdurrahmân b. Abdullâh'ın "*Tuhfetü'l-Mülûk*"'dir. Bu makalede manzum sözlükler ile fonksiyonlarından ve onlara yapılan şerhlerin öneminden bahsedilecek, *Tuhfetü'l-Mülûk* ve şerh metodu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü'l-Mülûk, Manzum Sözlük Şerhi, Manzum Sözlük.

ŞERH OF ABDURRAHMÂN BIN ABDULLÂH-I KUDDÛSÎ'S TUHFE-Yİ ŞÂHİDÎ: "TUHFETÜ'L-MÛLÛK"

Abstract: Poetical dictionaries were generally written on the purpose of contributing children's prosody education, helping them to keep in mind Arabic and Farsi words' Turkish equivalents, and enable learning grammatical rules. The poetical dictionary, that subject to this study, mainly aims these goals. Besides, privately it contains some words from Mesnevî written by Mevlânâ, "*Tuhfe-yi Şâhidî*", which is written parallel to the first poetical Turkish-Farsi dictionary named "*Tuhfe-yi Hüsâm*" -written by Konyalı Hüsâm b. Hasan at the beginning of the 15th century- was formed by Muğlalı İbrâhim Şâhidî Dede in 1515. Content of this study is formed by the "*Tuhfetü'l-Mülûk*" -the paraphrase of the "*Tuhfe-yi Şâhidî*"- written by Kuddûsî Abdurrahmân b. Abdullâh in 1652.

The poetical dictionary named "*Tuhfe-yi Şâhidî*", with approximately 60 paraphrases, not only has a precious place in "Classical Turkish Literature", but also it is in the lead of the poetical dictionaries that have the maximum copies printed especially in the 19th century. Kuddûsî Abdurrahmân b. Abdullâh's "*Tuhfetü'l-Mülûk*" is one of these paraphrases. In this context, Poetical Dictionaries with importance of their functions and paraphrases will be mentioned, *Tuhfetü'l-Mülûk* and its method of paraphrase will be evaluated.

Keywords: Tuhfetü'l-Mülûk, Poetical Dictionary Paraphrase, Poetical dictionary.

* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Kayseri/TÜRKİYE; seymanurzararsiz@gmail.com

¹ Bu makale Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalında, 2015 yılında, Prof. Dr. Atabey Kılıç danışmanlığında hazırlanan "*Tuhfetü'l-Mülûk* (Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)" isimli yüksek lisans tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

*“Gel bu gönlün bağçesine gir teferrüc eyle kim
Anda dürlü gül gülistan lâle reyhan gizlidir”
Kuddûsî*

İslâmiyetin ortaya çıkması sonucu, ilâhî vahyin ilk emri olan “ikra!”² ile ilim meselesi, Hz. Muhammed’in (asm) söz ve fiiliyatında sürekli üzerinde durduğu bir husus olmuştur. Böylece öncelikle Arap toplumlarında, daha sonra İslâmiyetin fert fert ulaştığı tüm ülke ve toplumlarda ilmî çalışmalar önemli bir yekûn oluşturmaya başlamıştır. Bu çalışmaların temelinde Kur’ân-ı Kerîm’i ve onun ilk canlı uygulayıcısı olan Hazreti Muhammed’i (asm) anlama çabaları söz konusu olmuş, ilk şerh ve sözlük çalışmaları bu dönemde vücut bulmaya başlamıştır. “İslâm kültüründe sözlük mahiyetinde derleme ve telif eserlerin ilk örnekleri Kur’an-ı Kerim ve hadisleri anlama ve çözme çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Kur’an-ı Kerim ile hadislerde geçen garîb kelimelerin anlaşılabilmesi için bedevî kabileler arasında yapılan derleme faaliyetleri, İslâm kültüründeki ilk sözlük çalışmalarının da başlangıcını teşkil etmiştir. Derlemelerden elde edilen kelimelerin kaydedildiği bu çalışmalar daha sonra büyük Kur’an ve hadis sözlüklerine dönüşmüş, ilerleyen dönemlerde çeşitli unsurlara dair hazırlanmış sistemli sözlüklere kapı aralamıştır.” (Tanyıldız, 2012: 9) Bu konuda Hıfzırrahman Raşit Öymen, “Dinin hayat şekillerini -hiç değilse muayyen çağlarda- kapsayan bir kuvvet merkezi olduğu göz önüne alınırsa eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bu kaynaktan mülhem olmaması düşünülemez.” (Öymen, 1963: 61) tespitiyle dikkat çeker.

Toplumların gelişmesi ve nesillerin çoğalmasıyla sözlüğe olan ihtiyaç daha da artmış ve çeşit çeşit sözlükler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu ihtiyacın durumu ve şekillenmesi Cemal Muhtar tarafından “Her dil, zamanla o kadar değişir ve gelişir ki, aynı soya mensup kişilerin torunları veya aynı soyun kolları, atalarının kullandığı birçok kelimeyi anlayamaz hâle gelir. Onları anlamak için sözlüklere başvurulur. Çoğu zaman bir soyun kolları arasında kelime veya şive farkları bulunur. Hele başka bir dilde araştırma gerekiyorsa sözlüğe olan ihtiyaç kat kat artar. Günümüzde bir İngilizin, Şekspir’i, bir Arabın, câhiliyye devri şiirini veya Kur’ân-ı Kerîm’i anlayabilmesi için mutlaka bir sözlüğe başvurması gerekir. Aynı şekilde Türk toplumu da Fuzûlî’yi, Ahmet Hâşim’i, Nefî’yi, hattâ Yahyâ Kemal’i sözlük yardımı olmaksızın anlamakta zorluk çeker. Medeniyet ilerledikçe sözlüğe olan ihtiyaç daha da artmaktadır....” (Muhtar, 1985: 363) sözleriyle ifade edilmiştir.

Toplumlarda zaman zaman tek bir nesnenin farklı kelimelerle izâh edilebileceğine değinen Muhtar, bu durumu örneklemesi açısından Hz. Muhammed’le (asm) Ebû Hureyre arasında geçen bir hâdiseyi nakletmiştir. Hâdiseye göre Hz. Muhammed (asm) Ebû Hureyre’den bıçağı kendisine uzatmasını istemiştir. Fakat Ebû Hureyre Hz. Muhammed’in bıçak için kullandığı “sikkîn” kelimesini bilmemektedir. Ebû Hureyre’nin kelime dağarcığında, bıçak “midye” sözcüğüyle karşılık bulduğundan, Hz. Peygamberi anlayamayan Ebû Hureyre eliyle göstererek bıçağın kastedildiğini anlamıştır (Muhtar, 1985: 364). Bu hâdisede anlaşıldığı gibi sözlük ihtiyacının zarureti, tartışma götürmez bir gerçektir.

² “Oku...!” Alak, 96/1.

Tarihte sözlük çalışmaları Çin, Asur, Eski Yunan gibi toplumlarda ilk örneklerini bulmuştur (Muhtar, 1985: 364-365). Sözlükler bir toplumun kültürel aynalarıdır. Yazıldıkları devrelerde toplumların neleri bildiklerini, ilgilerinin nelere yönelik olduğunu, değerlerinin, anlam inceliklerinin neler olduğunu yansıtır.³ Sözlüklerin oluşturulmasıyla birlikte işlevselliği de önem kazanmaya başlayınca, sözlük ilminde ne tür bir yol takip edileceği hususu ortaya çıkmıştır. Özellikle dil öğreniminde kullanılan iki dilli, üç dilli sözlükler, bir dilin içerisindeki kelimelerin kullanım alanlarından oluşan sözlükler, gramer için kullanılan sözlükler gibi çeşitli alanlarda kullanım için sözlükler oluşturulmuştur. “İslâmî bilimler çoğunlukla nakle dayalı olduğundan bilginin olduğu gibi korunması ve daha sonraki kuşaklara bozulmadan aktarılması son derece önemli idi. Tabîî bunun en sağlam yollarından biri de eserlerin âlimlerce yazıldığı gibi aynen ezberlenmesi idi. Bir kitabı ezberlemenin en kolay yolu ise, oradaki bilgileri manzum hâle getirmektir. Bu sebeple, sadece belli konular üzerindeki ders kitapları değil, bu kalemden olmak üzere Arapça ve Farsça sözlükler de manzum olarak yazılmıştır.” (Kılıç, 2006: 90) Bu manada el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'nin “Kitâbü'l-'Ayn” adlı eseri Arap ve İslam âleminin ilk sistematik sözlüğü sayılmaktadır. (Muhtar, 1985: 370) “Osmanlı coğrafyasında mensur sözlüklerden çok manzum sözlük nüshalarına rastlarız. Türkler manzum sözlük geleneğini ilk defa Araplardan öğrenmişlerdir. Manzum sözlükler Arap dilcileri tarafından kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Bu anlamda Bedrüddîn Ebû Nasr Mes'ûd b. Ebî Bekr el-Ferâhî'nin Nisâbü's-Sıbyân adlı 200 beyitlik Arapça-Farsça lügati manzum sözlük yazma geleneğinin ilk örneğidir. Çok ün kazanan ve yaygınlaşan bu sözlük üzerine birçok şerhler yazılmıştır.” (Erdem, 2005: 197)

Türk toplumundaki sözlük çalışmaları da yukarıda saydığımız amaçlar etrafında oluşturulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı edebî sahası özellikle de manzum sözlükler ele alındığında hayli kabarık bir tarihî veri ve değerlendirilmesi son zamanlarda yapılmaya başlanılan bir alanla karşılaşılacaktır.

“Şiirin kullanılışı tabiatına bağlıdır: Her nesne veya nesnelere sınıfı, en verimli ve rasyonel olarak neyse veya esasen neyse o yönde kullanılır. Ancak esas işlevin hükmü kalmadığında ikinci bir kullanım ön plana çıkar.” (Wellek ve Varren, 2001: 15) Manzum sözlükler ahenkli yapılarıyla dikkat çekmişlerdir. Ancak mevzun anlatımın görünüm ve ses özelliğinden faydalanmışlar, edebî gayeyi arka planda bırakmışlardır. Tarihte bilinen ilk manzum sözlük İranlı Reşidüddin Vatvat'a aittir (İnce, 2002: 177). “Bilindiği gibi vezinli ve kafiyeli yazma geleneği klâsik edebiyatımızın temelini oluşturmuş, öğretici olma gayesi taşıyan sözlükler de bu geleneğin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Böylece etkili bir dil öğretim yöntemi tercih edilmiştir, zevkli bir okuma; sözcükleri kolayca ve uzun süre hafızada tutabilme sağlanmıştır.” (Ölker, 2009: 874). Edebiyatımızda, aruz vezni kullanılarak övgü, yergi, aşk, hüznün benzeri lirik husûsiyetler anlatıldığı gibi, hadîs öğretimi, Kur'ân tefsirleri, tıp, astronomi gibi ilimlerin anlatımı için de aruz vezni tercih edilmiştir. Böylece nazım, edebî kaygıdan ziyâde ilmî kaygıların da bir anlatım şekli olmuştur.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, Tahsin Yazıcı, Ahmet Topaloğlu, Mustafa S. Kaçalın, (2009), “Sözlük”, TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, C. 37, İstanbul, s. 398-414.

"...Hıristiyanlık ilk devrelerde hatta orta çağ boyunca ruhban sınıfının yetiştirilmesine inhisar ettirilen öğretim kuruluşlarına ehemmiyet verdiği hâlde İslamiyet cami, mescit gibi yerlerden başka çölde, sokaklarda ve kısa zamanda meydana gelen Küttab okullarında türlü vesilelerden ve fırsatlardan faydalanarak bütün halka kapılarını açan bir öğrenme ve öğretme seferberliğine girmiş, camiler ve umumi öğretim müesseseleri hâlini almış, kısacası Hıristiyanlıkta rahiplere ait olan manastır içinde yatılı, dünya ile irtibatı kesili müesseseler yerine İslam'da halka şamil ve dünyaya sırtını çevirmeyen bir istikamette yetiştirme yolları hareket hâlinde tutulmuştur." (Öymen, 1963: 64) Bu kurumlardan birisi de "Sıbyan Mektepleri"dir. Manzum sözlükler edebiyatımızda Fatih Sultan Mehmed döneminde ciddiyet kazanan eğitim işlerinde ayrı bir önem arz eden "Sıbyan Mektepleri"⁴nin ders kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. "*Osmanlıların, Selçuklulardan ve İslam ülkelerindeki eğitim kurumlarından aldıkları ilköğretim seviyesindeki okullara 'sıbyan mektebi' adı verilmektedir.*" (Yılmaz, 2009: 7) "*Sabi denilen beş altı yaşındaki kız ve erkek çocukları okutmak için açılmış olan ilk tahsil müesseselerine bu ad verilir.*" (Ergin, 1977: 86) Bu mektepler, Cumhuriyetten sonra araştırmaların çoğalmasıyla, arşiv belgelerinin ortaya çıkması ve Latin harflerine aktarılmasıyla değeri anlaşılmaya başlanan ve bu süreçte eksik ve hatalı tespitlerle karşılaşan mekteplerdir. Öyle ki bu mekteplerde "*Türkçeye hiçbir değer verilmediği*"ni ortaya koyan "*Türk Maarif Tarihi*" bize o dönem için yapılan çalışmaların yeterli olmadığını göstermektedir. (Ergin, 1977: 86) Bu mektepler öyle yerlerdi ki örneğine başka edebiyatlarda rastlanılmayan "manzum sözlükler" gibi bir verime sahipti. (Kılıç, 2006: 85)

Sıbyan mekteplerinde okutulan bu sözlükler, çocukluklarında sözlük meselesiyle iç içe büyümüş, hattâ bir ya da birkaç manzum sözlük ezberlemiş olan kişiler tarafından kaleme alınmışlardır. İlk anlamda Kur'ân'ı Kerîm'in daha iyi öğrenilmesini ve anlaşılmasını sağlamak amacıyla oluşturulan bu sözlükler, daha sonraları dil öğretimi amacına da hizmet etmeye başlamıştır. Böylece Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve üç dilli oluşturulmuş, Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüklere, sonraları Türkçe-Fransızca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Rumca gibi örnekler de eklenmiştir. Bu sözlüklerin, sıbyan mekteplerinde okutulurken ders hocalarının aruz konusunda yeterli bilgiye sahip olmasına dikkat edilmesi, aruz öğretimi açısından önemini ortaya koyar. Öyle ki bu sözlüklerin yazılış amaçlarından birisi de çocuklara aruz eğitimi vermek, bahirleri öğrenmelerini sağlamaktır.

Atabey Kılıç, "*Sözlükler bilhassa çocuklarımızın hem aruz eğitimine katkıda bulunmak hem de Arapça Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberde tutabilecekleri hacimdeki bir eser vasıtasıyla öğrenmelerini sağlamak bakımından bir hayli dikkat çekicidir. Pek çok manzum sözlüğün mukaddime kısmında 'lugat ilmi'nin insanı zeki edeceğinden bahsedilmesi ve hatta müelliflerinin de çocukluklarında en azından bir manzum sözlük ezberlediğini beyan etmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır.*" (Kılıç, 2006/1: 65) sözleriyle manzum sözlüklerin oluşturulmalarının temel nedenlerini

⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C.1, İstanbul, 1977; Şadiye Yılmaz, "*Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), (Danışman: Prof. Dr. Süleyman Büyükkaracı), Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

belirtlmifltir. Kılıç'ın belirttiği gibi lûgat ilminin kıymeti çoğu manzum sözlüğün mukaddime kısmında değinilen bir husustur. İnsanı zeki edeceğine inanılan lûgat ilminin, bu inanç sayesinde cazibesi de artmıştır.

Manzum sözlük alanında son dönemde çalışanlardan olan Mustafa Öztürk ise meselenin de belli bir olgunluğa erişmiş olması sebebiyle: “Doğu milletlerinin dil ve edebiyatlarında bugüne kadar çok sayıda mensur sözlüğün yazıldığı bilinmektedir. Bu milletlerin edebiyatlarında yer tutan önemli bir sözlük türü de manzum sözlüklerdir. Edebiyat teorisi özelliği de taşıyan manzum sözlüklerde öğrenciler, edebiyat alanıyla ilgili ilk bilgileri, yabancı bir dile ait temel kelime hazinesini ve aruz bilgisi gibi temel altyapısını manzum sözlükler aracılığıyla öğrenmişlerdir. İşlevsel bir öğretim metodu veya materyali olarak değerdendirilen manzum sözlükler, sahip olduğu nitelikler ve hedeflediği kitle bağlamında hem klasik edebiyatın, hem de çocuk edebiyatının konuları arasında yer almaktadır.” (Öztürk, 2016: 2) tespitlerinde bulunmuştur.

Manzum sözlüklerin oluşturulmasında klâsikleşmiş bir usûl takip edilmiştir. “Manzum sözlüklerin hemen hepsinde genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılmış esasen hamdele ve salvele görevini icra eden bir mukaddime, sebab-i telif kısmı, asıl sözlük ve yine mesnevi şeklinde yazılmış bir hâtime bulunur. Asıl sözlük kısmı çoğunlukla “kıt'a” ya da “bahir”lere ayrılmıştır. Kıt'a ve bahir isimlerinin hemen tamamının Arapça olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kıt'aların başlarına eklenen başlıklandırmalar aynı zamanda o bölümde kullanılan vezin hakkında da bilgi verecek mahiyettedir. Farsça başlıklandırmaların ise genellikle asıl sözlük kısmı dışında kalan bölümlendirmeler için kullanıldığını görüyoruz.” (Kılıç, 2006a: 67) Bu sözlüklere Anadolu sahasında yazılmış ilk sözlük olan “Tuhfe-yi Hüsâm”da olduğu gibi -genellikle küçük çocuklar için kaleme alınmış olmaları sebebiyle- “tuhfe” yani “hediye, armağan” denilmiştir. Daha başka ifade şekli olarak nazım, manzûme, lûgat kelimeleri de kullanılmıştır (Kılıç, 2007: 341).

Manzum sözlükler⁵ bilhassa sıbyan mekteplerinde, çeşitli tekke ve dergâhlarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kullanımları sonucunda kendilerine nazîreler, tazmînler, tercüme ve şerhler yapılmıştır. “Manzum sözlüklere yapılan şerhler manzum sözlüklerin bahirleri, vezinleri hakkında daha geniş bilgi vermek, kelimelerin hareke kayıtlarını ve Türkçe karşılıklarını daha ayrıntılı olarak aktarmak, okuyanlara aruz veznini, basit gramer kurallarını ve vezinlerin taktîlerini öğretmek gibi amaçlarla yazılmışlardır.” (Gümüş, 2007: 426) Bu bağlamda son yıllarda manzum sözlüklere yapılan şerhlerin ilim âlemine kazandırılması söz konusu olmuştur. Konu üzerinde ilk defa Atabey Kılıç, “Sübha-i Sıbyân” isimli Türkçe-Arapça manzum sözlük üzerine yapılan “Hediyetü'l-İhvân” isimli şerhi ilim âlemine kazandırmıştır. Ardından “Tuhfe-yi Şâhidî” isimli Türkçe-Farsça manzum sözlük üzerine Pîrî Paşa-zâde Cemâlî'nin yaptığı “Tuhfe-yi Mîr” isimli şerh Zehra Gümüş tarafından, Nâdîde Ahmed Efendi'nin yaptığı şerh Serap Soyçeekiç tarafından, Abdurrahmân bin Abdullâh-ı Kuddûsî'nin yaptığı “Tuhfetü'l-Mülûk” isimli şerh ise tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak kaleme alınmıştır. Yine Türkçe-Arapça sözlüklerimizden “Sübha-yı Sıbyan”ın Hâcî İsmâil Zühdi bin Ömer

⁵ Manzum sözlükler ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bkz. Ahmet Tanyıldız, (2012), Mesud Lutfi Efendi, Tuhfe-yi Lutfi Türkçe-Farsça Manzum Sözlük, Akademik Kitaplar, İstanbul.

tarafından yapılan bir şerhini Elif Karasioğlu-Doğaner yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır. Ayrıca bir başka önemli Türkçe-Farsça manzum sözlüğümüz olan “*Tuhfe-yi Vehbî*” isimli eser üzerine Ahmed-i Hayâtî-yi Elbistânî'nin kaleme aldığı “*Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî*” Özlem Şahin tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Bu yazıya konu olan “*Tuhfetü'l-Mülûk*” adlı şerh, “*Tuhfe-yi Şâhidî*” isimli Türkçe-Farsça manzum sözlüğe yapılmıştır. “*Tuhfe-yi Şâhidî*”, Mevlevî şeyhlerinden olan Muğlalı Şâhidî İbrâhim Dede tarafından kaleme alınmıştır. (Gümüş, 2006: 11).

*Bu hisâb üzr'it bu mısra'dan şumâr
“Kaldı senden Şâhidî nev-yâdgâr”*

beytindeki tarih mısra'nın işâret ettiği üzere sözlük, H. 921/ M. 1514 yılında kaleme alınmıştır. Eser, Anadolu'da ilk Türkçe-Farsça sözlük kabul edilen *Tuhfe-yi Hüsam'a* nazire olarak yazılmıştır. *Tuhfe-yi Şâhidî*, asıl sözlük kısmından önce 61 beyitten oluşan besmele, hamdele, salvele ve sebab-i te'lîf kısımlarına sahiptir (Kılıç, 2007: 516). Sebeb-i te'lîf bölümünden sonra 451 beyitten oluşan eserde; demir, kap-kacak, altın gibi nesne isimlerinden, organ isimlerine, fiillerden, terkiplere birçok Farsça söz ve söz grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir.

“*Tuhfe-i Şâhidî, tertip ve kelime kadrosundaki zenginlik sebebiyle, daha sonra yazılan pek çok manzum sözlüğe örnek olmuştur. Kusûrî'nin Tazmîn-i Tuhfe-i Şâhidîsi, Denizlili Mustafâ b. Osman Keskin'in Manzûme-i Keskin'i ve Antepli Fedâî Mehmed'in Tuhfe-i Fedâî'si gibi eserler Şâhidî lûgatına nazire olarak yazılmışlardır. Bunların yanı sıra Şâhidî'ye şerhler (Öz, 1999: 23-111) de yapılmıştır.*” (Kılıç, 2007: 516) Ayrıca *Tuhfe-yi Şâhidî*'ye nazire olarak bir de Arapça kaleme alınan “*Müfidü'l-Müstefidîn*” isimli eser mevcuttur.⁶

Yazının esas konusunu oluşturan “*Tuhfetü'l Mülûk*”, Abdurrahmân bin Abdullâh-ı Kuddûsî tarafından 1652 yılında kaleme alınmıştır. Eserin şârihi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. *Osmanlı Müellifleri*'nde “*Kuddûsî Abdurrahmân Efendi (Abdullâh Efendi-zâde)*” başlığıyla; “*‘Ulemâ-yı meşâyih'dan ve şeyh Abdu'l-Ehad en-Nürî hulefâsından olup (Magnisa)lıdır. 1080'de Magnisada irtihâl eyledi. Âşârınıñ başlıcaları (Ta'likât 'alâ Tefsîri'l-Kâzî) (Şerh-i Manzûme-yi Şâhidî ismi Tuhfetü'l-Mülûk)dur. Ba'zı resâ'ili de varsa da isimlerine mu'tali' olunamadı. Âşârınıñ cümlesi gayr-ı ma'tbû'dur* (Osmanlı Müellifleri, 1914: 146).” cümleleri geçer. Buna göre şârih, H. 1080/ M. 1669 yılında vefât etmiştir. “*Sefîne-yi Evliyâ*”da da aynı bilgiler yer almıştır.

Tuhfe-yi Şâhidî'yi şerh ederken şârihin metne kendi yazdığı bir şiiri eklediği göz önünde bulundurulursa, Abdurrâhmân Efendi'nin şâirlik vasfının da bulunduğunu söyleyebiliriz:

“...
‘Âşıkun kalbini meyhâneye teşbîh itdiler
Anda niçe dürlü bade niçe mestan gizlidür
Zabı iderseñ hânîknuñ beynini ‘ucb degül

⁶ Eser, Ayşe Er Eliaçık tarafından Prof. Dr. Muhittin Eliaçık danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

*Zîra ey şeh sende ol mühr-i Süleyman gizlidir
Zulmet-i maḥzâ degül Ḳuddûsiyâ bu tıynetün
Bu meşeldür zulmet içre âb-ı hayvan gizlidir (v. 51b)''*

Yusuf Öz, Konya nüshasındaki ketebe kaydına göre, şârihin H.1093/ M.1682 yılında ya da daha sonra vefât ettiğini belirtmiştir. (Öz, 1999: 39) Eserin Manisa nüshasının ketebe kaydındaki tarihin H.1063/ M.1652 olması sebebiyle -bu nüsha müellif hattı olmasa bile- “*Osmanlı Müellifleri*” ve “*Sefîne-yi Evliyâ*”da kaydedilen tarihin doğru olma ihtimâli çok yüksektir.

Tuhfe-yi Şâhidî'nin ayrıntılı şerhlerinden biri olan *Tuhfetü'l-Mülûk*, esere eklenen ketebe kaydına göre “*ve't-te'lîf senetühü şelâşün ve sittün ve elf min hicratin men lehu'l-izzü ve's-sa'âdetü ve's-şerafu fî evâ'il-i şehri cemâdiye'l-ülâ* (v. 109b)” 1063 senesinin cemâziyelevvelinde oluşturulmuştur. Eser, *Tuhfe-yi Şâhidî*'nin sebab-i te'lîf kısmı ve asıl sözlük bölümü olmak üzere 451 beytin tamamının şerhidir.

“*Tuhfetü'l-Mülûk*” isimli eser için yapılan katalog taramaları ve gerekli araştırmalar sonucunda, eserin 27 nüshası tespit edilebilmiştir. Eserin tenkitli metin neşrinin oluşturulmasında, nüshaların müellif hattıyla ya da müellif hattına en yakın nüsha ile olan akrabalıklarının ortaya çıkarılması safhasında şecere çıkarma yöntemine gidilmiştir. Eser için oluşturulmaya çalışılan şecerenin de doğruladığı gibi bu sayının artma ihtimali yüksektir. Çalışma esnasında eserin çeşitli kütüphanelerde bulunan bu 27 nüshasına ulaşılmaya çalışılmıştır. Nüshaların altısında, yanlış arşiv numarası kaydı, ciddî sayfa eksiklikleri, şecerede kullanmak için gerekli özellikleri ihtiva etmeme gibi hususlar tespit edilmiştir. Bu sebeple eser, 21 nüsha⁷ üzerinden bir akrabalığa tabi tutulmuştur.

Oluşturulmaya çalışılan bu şecerede nüshaların başlangıç, orta ve son varaklarındaki, belli kısımlarda bulunan bilhassa başlıkların, beyitlerin ve açıklanan kelimelerin karşılaştırmaları fişleme usulüyle tek tek belirlenmiştir. Bu fişleme ve karşılaştırma safhasında nüshaların istinsah tarihleri -incelenen metin için- Mertol Tulum'un, “*Çalışmanın ilk yönü “iç tenkit”e dayanır ki, bu, her şeyden önce, metnin yanlışlarını bulmak ve düzeltmek sanatıdır... Bir sanat olduğu kadar bir bilim de olan bu tür tenkit, bir metnin kopyası (sureti) çıkarılırken harekete geçen psikolojik mekanizmayı göz önünde bulundurur; kopya edenin hangi tür yanlışları hangi sebeplerle yapmış, metindeki bozulmaların ne gibi şart ve durumlarda nasıl meydana gelmiş olduğunu ortaya çıkarmaya çalışır... Bu iç tenkidin hedefi, metni, yazarının kaleminden çıkmış*

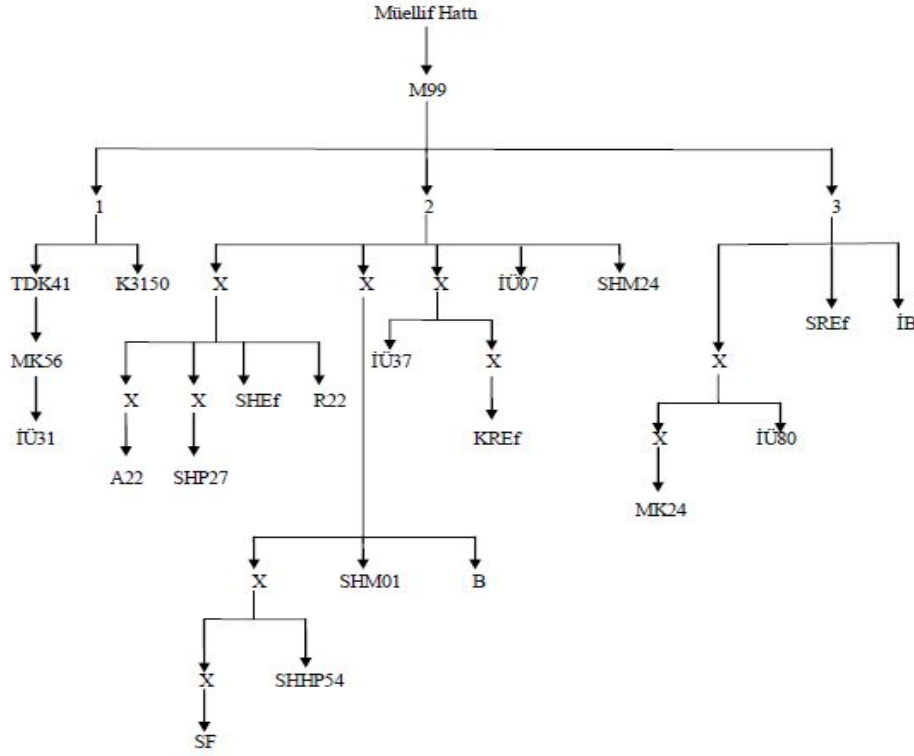
⁷ Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 3150, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları A41 (Yz. A41), Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2456, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1924, Bayezid Devlet Kütüphanesi Bayezid Koleksiyonu 6851, İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi T. 3437, İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi T. 1007, İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi T. 3480, İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi T.1831, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 5199, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Koleksiyonu 3717-001, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Koleksiyonu 5124, Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Koleksiyonu Ek 204, Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu 1454, Süleymaniye Kütüphanesi Hüseyin Paşa Koleksiyonu 727, Süleymaniye Kütüphanesi Râşid Efendi Koleksiyonu 1175, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan R 1922, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 595, Manisa İl Halk Kütüphanesi 5299, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 3, İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi 2722.

orijinaline yaklaştırmaktır... İşte 'metne tamamen nüfuz etmek, onu tam olarak anlamak, asıl ve gerçek çehresiyle tanımak' demek olan bu işlem, tenkitli metin çalışmasının ilk ve en önemli yanını teşkil eder." (Tulum, 2000: XIX-XX) şeklinde açıkladığı "iç tenkit" hususunda bizi yanılsıza düşürmemesi için öncelikle devre dışı bırakılmıştır. Taslak olarak bir şecere çıkardıktan sonra nüshaların istinsah tarihleri, -varsa- ketebe ve ferağ kayıtları da dikkate alınarak çıkarılan taslak sağlamaştırılmış, eksiklikler ve değişmesi gereken yerler, metin anlamında da karşılaştırmalar açısından bir problem çıkarmayacak şekilde düzenlenmiştir. Şecere oluşturulurken nüshalarda, nüshanın kendi yapısından kaynaklanan hattın silinmesi, su lekesi, sayfa eksikliği, sayfalarda meydana gelen yırtıklar gibi fiziksel sebepler ve yorgunluk, zuhûl, müstensihin yaşının küçük olmasından, yazdığı hattaki acemiliğinden ya da yeterince bilgi sahibi olmamasından kaynaklanan -sonuncusu çok düşük bir ihtimaldir- cahillik gibi beşerî sebepler sonucunda oluşan okuma hatası, imlâ hatası, eksiklikler ve benzeri ortak hatalar değerlendirilmiştir.

Tüm bu safahatın sonunda "Tuhfetü'l-Mülûk"e ait nüshaların bir ana kol başı ve bu kol başından gelen üç alt kol başı ve diğer nüshaların da bu üç alt kol başına bağlı olabileceği sonucuna varılmıştır. Manisa (M99) nüshası, oluşturulma tarihi ve gramer açısından diğer nüshalarla karşılaştırıldığında en sağlam metin yapısına sahip olması sebebiyle ana kol başı kabul edilmiştir.⁸

Nüshaların bu akrabalık araştırmaları sonucunda, Türk Dil Kurumu Yz A41 (TDK41), Milli Kütüphane Yz A 2456 (MK56), İstanbul Üniversitesi T 1831 (İÜ31) ve Mevlânâ 3150 (K3150) nüshalarının kendi aralarında; Hacı Mahmut 5124 (SHM24), İstanbul Üniversitesi T 1007 (İÜ07), Balıkesir 10 Hk 3 (B), Hacı Mahmut 3717-001 (SHM01), Hasan Hüsnü Paşa 1454 (SHHP54), Fatih 5199 (SF), Halet Efendi Ek 204 (SHEf), Revan R 1922 (R22), Hüsrev Paşa 727 (SHP27), Atif Efendi 2722 (A22), İstanbul Üniversitesi T 3437 (İÜ37), Kayseri 595 (KREF) kendi aralarında ve Bayezit 6851 (İB), Süleymaniye Raşit Efendi 1175 (SREF), İstanbul Üniversitesi T 3480 (İÜ80), Milli Kütüphane Yz A 1924 (MK24) nüshalarının kendi aralarında birleştikleri görülmüştür. Böylece Manisa nüshasına bağlanan 3 ayrı kol başı oluşmaktadır.

⁸ Yusuf Öz, "Tuhfe'yi Şâhidi Şerhleri" isimli kitabında Tuhfetü'l-Mülûk hakkında bilgi verirken Konya nüshasını müellif hattı olarak değerlendirmiştir. Eserin müellifi olan Abdurrahmân bin Abdullâh'ın "Osmanlı Müellifleri" isimli eserde M. 1669 yılında vefât ettiği bilgisini eserine alan Öz, istinsah tarihi M. 1682 olan Konya nüshasını müellif nüshası kabul ederken "Osmanlı Müellifleri"nde geçen bilginin yanlış olduğunu söyleyerek, yazarın M. 1682 yılında ya da daha sonra vefat etmiş olabileceğini bildirir. Fakat yapılan katalog taramaları, nüshaların okunması, ve kütüphane kayıtlarının öğrenilmesi sonucunda bu bilgide bir yanlışlık yapıldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki yukarıda ana kol başı kabul ettiğimiz Manisa nüshanın -müellif kaydına dair bir bilgi olmaması sebebiyle müellif hattı olarak nitelendirmiyoruz- sonunda belirtilen "*vaqa' envâ'un mine'l-cemi' ve 't-te'lif senetühü şelâş ve sittün ve elf min hicratın men lehu'l-izzü ve's-sa'âdetü ve's-şerafu fî evâ'il-i şehri-i cemâdiye'l-ülâ yessera'l-lâhu te'âlâ*" cümlesinden hareketle ketebe kaydı H. 1062 çıkmaktadır. M.1652'ye tekâbül eden bu kayıt Manisa nüshasının Konya nüshasından 30 yıl önce yazılmış olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca müellifin Manisalı olduğunun belirtilmesi sebebiyle Manisa'da bulunan nüshanın müellif hattı ya da müellif hattına en yakın nüsha olabileceğini destekler niteliktedir. Bu bilgi doğrultusunda "Osmanlı Müellifleri" adlı eserde yazarın ölüm tarihi konusunda verilen bilginin yüksek ihtimalle doğru olduğu ve Konya nüshasının müellif hattı değil, elde edilebilen nüshalar içerisinde müellif hattına en yakın istinsah metni olduğu ve Manisa nüshasının ise yazar hayatıyken yazılmış bir istinsah metni ya da bir başka ihtimalle yazarın kontrolünde öğrencisine ya da bir hattata yazdırıldığı müellif metni olabileceği düşünülmüştür.

Elde edilen nüshalar çerçevesinde oluşturulan seçerenin maksadı tenkitli metin neşirini sağlam bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmaktır. Konuyla ilgili dikkat çekici ve detaylı çalışmaların ilki Ahmet Ateş tarafından kaleme alınan “Metin Tenkîdi Hakkında” isimli makaledir. Bilimsel ortamlarda konuyla ilgili daha sonraları birçok görüş⁹ ileri sürülse de Ateş’in ortaya koyduğu veriler sağlamlığını korumuştur. Abdülkadir Dağlar bu ortamlarda “ortak hata”, “müstakil hata”, “ihtimâliyet prensibi”, “ekseriyet prensibi”, “tarihen eksiklik”, “nüshadaki eksiklikler/fazlalıklar” gibi kavramların değerlendirilip konumlandırıldığını ve bu çalışmaların temelde sağlıklı bir nüsha seçeresinin nasıl oluşturulabileceğini ortaya koymaya çalışan çalışmalar olduğunu belirtmiştir (Dağlar, 2009: 175-176). Bu alandaki çalışmaların metin tenkîdi diye mi yoksa metin neşri diye mi adlandırılması gerektiği bir türlü netleşmeyen bir konu iken Atabey Kılıç, tartışmalara son noktayı koymuş, “*kavram kargaşasına ve yanlış anlaşılmalara yol açacak*

⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ahmet Ateş, (1942), “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)”, *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII, 1; Y.Ziya Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usûl*, DİB Yay., Ankara tarihsiz; Doç. Dr. Mertol Tulum, (1983), “Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık; Mertol Tulum, (2000) *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul/ Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme*, Deniz Kitabevi, İstanbul; Mine Mengi, (2000), *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara; Prof. Dr. Tunca Kortantamer, (1993), “Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* C.VII, İstanbul, s. 337-365; İsmail Ünver, (1993), “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C. XI, S.1, Ankara; Ali Nihad Tarlan, (1981), *Edebiyat Meseleleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul; Atabey Kılıç, (2004), “Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler”, *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni*, 8-10 Ekim 2003, Bildiriler, (Haz.: Ahmet Günşen), Kırşehir, s. 331-345; Koçoğlu Turgut, (2008), “Metin Neşrinde İmlâ Üzerine Görüşler Ve Uygulamalara Dâir”, *Turkish Studies/ Türkoloji Çalışmaları*, Volume 3/6, s.488-498.

isimlerden ziyade "Tenkitli Metin Neşri" denmesi daha uygundur." (Kılıç, 2004: 333) demiştir. Ayrıca Kılıç, "Tariflerden de anlaşılacağı üzere tenkitli metin neşrinde asıl amaç, müellifin veya yazarın kaleminden çıkmış olan ve yabancı kaynaklarda genellikle "the original(ilk, asıl; kopya olmayan; özgün) (Redhouse: 307)" yerlilerde ise "orijinal" olarak adlandırılan metnin kurulmaya, verilmeye çalışılmasıdır." (Kılıç, 2004: 333) diyerek tenkitli metin neşrinin amacını yalın bir şekilde ortaya koymuştur. Tunca Kortantamer'in söylediği gibi burada temel prensip güzel, göze, kulağa hitap eden bir metin ortaya koymak değil; yazarın kendi ilmî, fikrî ya da edebî disipliniyle oluşturduğu esere en yakın metni ortaya koymaktır. "Ortaya çıkarılacak metin hatasıyla savâbiyla, yanlışıyla doğrusuyla yazarın metni veya ona en yakın metin olmalıdır." (Kortantamer, 1993: 347)Tüm bu tespitler çerçevesinde aşağıda yapılan alıntılarda Manisa nüshasından faydalanılmıştır.

Tuhfetü'l-Mülûk isimli şerh metni, klâsik usûlde olduğu gibi, besmele ile başlayarak, ardından Allâh'a hamd ve senânın olduğu kısım gelir. Bu kısımda mübâlağalı ve sanatlı bir dil tercihi söz konusudur. Allâh'a hamd ve senânın ardından ise Hazreti Peygamber'e salât ve selâm mevcuttur.

"Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm ve bihi tekatâ

Sipâs-ı bîkiyâs ve şükr-i bîmiqyâs ol Hudâ-yı Hâlık-ı cinn ü nâsa olsun ki bihâr-ı 'ulûmda elfâz-ı melîhayı dürer-i me'ânî-yi şerîfeye zarf u şadef kıldı ve vücûd-ı mes'ûd-ı insânîyi vücûd-ı sayır-i hayvanât üzerine lisân-ı şîrîn-güftâr u feşâhat-şi'âr ile müşerref kıldı ve dahı "velekad kerremnâ benî âdeme"¹⁰ kelâm-ı 'azîmü's-şâmiyla şân-ı insânî âsmânîla tev'emân kıldı ve 'ulvî vü süflî her ne var ise aña bende-yi mu'î-i fermân kıldı Beyt

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât]

**Çarç u encüm gûşına dağ halkayı ey merd-kâr
Tâ ki ikrâr ide kulluğa saña her ne ki var**

Yaradılmış farkuñ üzre çünki olmuşdur nişâr

Dün himmetler gibi koyma nişâr ey nâmdâr

Ve dürüd-ı nâma'düd ezcenâb-ı Rabb ü Vedüd ol vücûd-ı mes'ûd u menba'u'l-cüd Muhammed ü Maḥmûda olsun ki meydân-ı feşâhat ü belâğatde ser-merdân ve meyân-ı huḫebâ vü büleğâda şâhib-kırân olmuşdur ve güftâr-ı dürer-bârlarınun melâḫat ü leḫâfetinden kulüb-ı ulu'l-ebşâr u zevi'l-'itibâr[ı] ḫayrân u ser-gerdân kılmışdur." (v. 1b)

Hamdele ve salvele bölümlerinin ardından şârih, bu esere olan ilgisini, neden böyle bir eseri yazmaya meylettiğini, Farsça ile ilgili görüşlerini ve eserin isimlendirilmesi meselesini anlatan te'lîf sebebine değinmiştir:

"...vaḫtâ kim bu zebân-ı Fârsî-yi Derî cinân ehlinüñ lisânlarınınun biri ve rahmet-i naḫş u hücnatinden sâḫası berî ve şaded-i taḫşîl-i kemâlât-ı 'ilmiyye vü 'irfâniyyede olanlara ta'allümünün lüzümü ḡayr-ı ḫaff olup bir vechile ki bu lisân-ı celîlün 'ilmine vâsıl olmayan 'ulûm-ı me'ârifün ve ḫikem ü leḫâyifün nişfini câhil ü biḫâşıl olması meḫâzır-ı 'urefâda bir emr-i beyyine ve şân-ı müte'ayyine olup ve Tuhfe-yi Şâhidî bu fenn-i ḫaḫîrde te'lîf olunan zîrün beyninde cevâhir-i zevâhir-i lügât ve leḫâyif-i Câmî'a ve büzür-ı {büzür esrârî fâş iden kimesne} ḫikem-i şerâyif-i lâmi'a bir mişdaḫa-yı ni'me'l-muḫaddîsi'd-defter ve şandūka-yı le'âlî vü dürr olup

¹⁰ "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık." İsrâ 70.

lâkin ekşer-i maḥall-i maḥbûb-ı maḥbûlü'l-kulûb gibi serâ-perde-yi şu'ûbet ile maḥcûb kılmagıla talebe-yi nâs için libâs-ı istînâs zeyline neyl-i müyesser olmaduğı ecluden işbu fakîr ü ḥakîr ü keşîrü't-takşîr 'Abdu'r-Raḥmân bin 'Abdullâhu'l-Kuddûsî cezâ bi'l-fazli'l-Kuddûsînüñ süveydâ-yı dil-i 'alîlinde bu sevdâ ḥâşıl u hüveydâ olmuş idi ki Tuhfe-yi mezbûre 'aḳl-ı 'alîl-i veḫâ ve zebân-ı kelîl-i istîfâ itdügi kadar şerḫ ve ol maḥall-i mestûre keşf ü fetḫ olunup mi'yâr-ı zevi'l-i'tibârda ḡubâr-ı 'şârdan 'ârîye ve elsine-yi şikât u ruvât üzere cârîye olup her âyîne taşdîrini vâcib ve taştîri münâsib olan taḫkîkât-ı ḥakîkât-ı lügât ve fevâ'id ü kavâ'id-i sa'âdet-ğâyât Tuhfe-yi merḳûme fevâ'idine zamm olunup bir nüşha-yı şerîfe ve ḫalefe hedîye-yi laṫîfe ola lâkin 'avâ'îḳ-ı şâğile 'ale'l-ḫuşuş kıllet-i bizâ'a-yı mâni'a olup biḫamdillâhi te'âlâ bir dem-i meymûnede müşeyyet ḫazret-i 'izzet-ḫuşûl-i emniyyeye müsâ'ade idüp ḳalbde mużmer olan emr-i zâhirde mażhar olup ve ism müsemmâya muṫâbîḳ olmaḳ ümmîdiyile mecmû'ı ve mü'ellif Tuhfetü'l-Mülûk ile müsemmâ oldı" (v. 1b-2a)

Sebeb-i te'lîf bölümünün ardından şârih, eserinin için ehli olan kimseler tarafından çeşitli bahaneler ile geri plana atılmamasını ister.

"...şarrâf-ı güher-şafâ-yı hüner olan ehl-i inşâfdan me'mûldür ki bu evrâḳ-ı perîşâna 'ayn-ı rızâ ile nazar-ı bînażîrlerin dirîğ itmeyeler ve bir cüzi dem-i bahâne ile küllen yabana atmayalar" (v. 2a)

Şârih, sözlük kısmının şerhine başlamadan önce, eserin Allâh'ın yardımı ile yazıldığını ve kendisine bir kurtuluş sebebi olmasını umduğunu belirtmiştir.

"Cenâb-ı rabbü'l-erbâb vâhibü'l-erbâbdan mercûdur ki bu nüşha bu fakîr-ı pür takşîre vesîle-yi şalâḫ-ı ḫâtîmet ve sebeb-i felâḫ-ı 'âḳıbet eyleye bimennihi ve yünnihi ve mâ tevffîki illâ biḫâlîḳi 'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi inâbeti ¹¹ ḳâle'n-nâzım efâza'llâhu sübhânehu sicâle'r-raḫmeti ve'l-meḳârim ¹²" (v. 2a)

Tuhfe-yi Şâhidî'nin şerhine bu anlatılmak istenenlerden, dualardan ve temennîlerden sonra başlanmıştır. Şârih genel sözlük şerhi tertîbi diyebileceğimiz şekilde kelime açıklamalarına gitmiştir. Abdurrahmân Efendi, bu açıklamaları verirken İbn Sînâ'nın "Şifâ" isimli eserinin şerhinden, Firûzâbâdî'nin "Kâmusu'l-Muhît" isimli eserinden, Cevherî'nin meşhur "Sihhâh"ından ve Kemal Paşazâde'nin "Dakâyık-ı Hakâyık" isimli eserinden faydalanmıştır.¹³ Önce açıklanacak olan beyit yazılmış, üzeri surhla çizilmiştir. Ardından beyitte geçen kelimeler sırasıyla açıklanmıştır. Bu kelimelerin belli olması istenmiş, bu sebeple de yine üzerleri surhla çizilmiştir. Açıklaması yapılan kelimelerin fiil ise anlamları verilmiş, -şârih gerek duyduğunda Arapça karşılıklarını da vermiştir- isim ya da çekimli fiil ise nasıl çekime girdiğini anlatmıştır. Dil öğretimi açısından yeri geldikçe anlattığı gramer kuralıyla ilgili bilgi ve örnekler de vermiştir. Bu kelime açıklamaları esnâsında şârih, kendi birikimine göre kelimelerin kullanıldığı, çıkarım yapıldığı başka alanlarla ilgili bilgiler de vermiştir. Şârih gerek duyduğu zamanlarda ise âyet, hadîs, Arapça söz grupları, cümleler, beyitler ile Farsça söz grupları, cümleler, beyitler eklemiştir. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda şerh edilen konu ile ilgili ehil kabul

¹¹ Yardımıyla ve bereketiyle benim başarım yaradanımladır; O'na tevekkül ettim dönüşüm O'nadır.

¹² Nâzım: "Allâh sübhânehu ve Teâlâ feyiz versin, rahmet eylesin ve güzellikler lutfetsin" dedi.

¹³ Şerh kaynakları meselesi için bkz. Abdülkadir Dağlar, (2007), "Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi", Turkish Studies/ Türkoloji Çalışmaları, Volume 2/4, Fall, s.293-307.

edilen âlimlere ve bilgilerine başvurulmuştur. Daha sonra beyitte genel olarak anlatılmak istenen, bu kelime açıklamalarının ardından mânâ, hâlâ açık değilse şârih açıklama yapmıştır. Bu şerh sisteminin en sonuna ise beytin oluşturulmasında kullanılan aruz kalıbını beyte tefile tefile uygulamıştır. Eserde fazlaca bulunan derkenarlar yardımı ile ise şârih, eksik kaldığını ya da anlaşılmasında sıkıntı oluşacağını düşündüğü husûsları anlatmıştır. Nâdir de olsa metinde eksik kalan kelimelerin yazımı için de derkenarı kullanmıştır. Anlatılanları bir nebze örnekleme açısından bir beytin şerhi aşağıya alınmıştır:

**“ Şenâ vü hamd ü şükr-i bînihâye
Sipâs u minnet-i blhadd ü gâye**

şenâ muṭlakâ zıkr bi'l-hayr ma'nâsınadır hamd ta'zîm vechi üzere fi'l-i cemîl ile vaşf ma'nâsınadır ancak lisânıla olur şükr muhsin üzerine şenâdur itdügi ni'met üzerine lisânıla ve cenânıla ve erkânıla olur pes şenâ me'ânî-yi şelâşe-yi mezbûre beyninde kadr-i müşterekdür ve hamdile şükr beyninde 'umûm u huşûş min vechin vardur şerh ü Şifâda¹⁴ dir ki fi kavlin hamdile şükr lafzan müterâdifândur ve fi kavlin hamd kavle muhtaşşdur ki kultü elhamdüli'llah¹⁵ dinür şükr fi'le muhtaşşdur ki "i'melü âle Dâvûde şükran"¹⁶ buña delıldür ve fi kavlin hamd şifâtı zâtiyye ile medhdür 'ilm ve şecâ'at gibi şükr şifât-ı fi'liyye ile medhdür 'atâ ve tâ'at gibi ve fi kavlin hamd cemî'-i şifât-ı cemile ile medhdür gerek zâtiyye olsun ve gerek fi'liyye zîra hamd zemmün zıddıdır zemm ise şifât-ı kabîhenün cümlesine ıtlâk olunur gerek zâtiyye olsun ve gerek fi'liyye zıddan ise maḥall-i vâhid üzerine te'âkub iderler pes imdi hamd ü zemm maḥall-i vâhid üzerine te'âkub iderler şükr ni'mete i'tirâf ve ni'meti virene şenâdur kalb ü cevârih ile zıddı küfrdür ki ni'meti inkâr ma'nâsınadır bî Fârsîde harf-i nefydür sipâs kesr-i sînile Fârsîde ögmek ma'nâsınadır minnet ve men' Arabîdür ta'dâd-ı ni'met ma'nâsınadır bu iki vech üzeredür biri menn-i tevbihdür ve biri menn-i tenbihdür 'ibâddan menhî olan evveldür ki "lâ tubtîlû şadakâtikum bi'l-menni ve'l-ezâ"¹⁷ âyet-i kerîmesinde murâd-ı evveldür şânî degıldür ammâ Cenâb-ı Rabbü'l-erbâba ikisi daḥı sezâvârdur fe'l-yaḥfaz fe innehu nefîsün¹⁸ hadd her şey'ün sınırına dirlir gâyet her şey'ün nihâyetine dirlir ve daḥı bu beyt ba'îdinde olan beyte merhündür taḫtî' şenâ vü ham mefâ'ilün dü şükr-i bî mefâ'ilün nihâye fe'ülün sipâs u min mefâ'ilün net-i bî had mefâ'ilün dü gâye fe'ülün (v. 4a-4b) ”

Eserde, Mesnevî'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamak, çocuklara Mesnevî'yi anlamalarını sağlayacak kelimeleri öğretmek onlarda sağlam bir temel oluşturmak, amacıyla kaleme alındığından, yer yer Mesnevî ve Mevlânâ'dan bahsedilmiştir. Şârih Mevlânâ'nın Şems ile nasıl tanıştığını da anlatmıştır.

*“ma'lûm ola ki ḥazret-i Mevlânâ ḳaddesana'l-lâhu subḥâne sırrahu'l-a'lâ
ḥazret-i şiddîk-i ekber raḥîma'l-lâhu te'âlâ anhü evlâd-ı emcâdındandır ki
on birinci atada neseb-i şerîfleri ḥazret-i şiddîka çıkar nitekim menâḳub-ı*

¹⁴ İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) mantık ve nazari felsefe disiplinlerine dair ünlü eseri. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Şifâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, c. 39, s. 131-134, İstanbul, 2010.

¹⁵ “Elhamdü lillâh dedim.”

¹⁶ “Ey Dâvûd ailesi, şükredin.” Sebe 13.

¹⁷ “Ey iman edenler! Allâh'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın...” Bakara 264.

¹⁸ “Bu son derece güzeldir.”

şerîfelerinde böylece yazılmışdır Celâle'd-dîn Maḥmûd ibni Bahâ'e'd-dîn Muhammed bin Hüseyin bin Aḥmed bin Maḥmûd bin Mevdûd bin Şâbit bin Müseyyib bin Maḥzar bin Ḥammâd ibni 'Abdu'r-raḥmân bin Ebî Bekru's-Şiddîk raḥîma'l-lâhu te'âlâ 'anhu 'an evlâduhu ve 'an etbâ'uhu târiḥ-i velâdetleri altı yüz dördür rebî'ü'l-evvel ayınuñ altıncı gününde teşrîf buyurmuşlardır târiḥ-i vefâtı altı yüz yetmiş ikidedür cemâdiye'l-âḫirenuñ beşinci gününde zümre-yi kudsîyân-ı mesrûrîn kılmışlardır bu ḥisâb üzere müddet-i ömr-i şerîfleri 68 dūr ve ḥazret-i Mevlânânuñ peder-i 'âlî ḳadri sultânü'l-'ulemâ Belḥîdür Mevlânâ daḫı Belḥde tevellüd buyurmuşdur ḫâl-i şabâvetde iken pederiyle diyâr-ı Rûma gelüp Ḳonyada tevaḫḫun itmişdür pes ḥazret-i Mevlânâ velâdet ḥasebiyile Belḥîdür ve Rûmda tevaḫḫunı sebebiyle Rûmî dinür ve daḫı ḥazret-i Mevlânânuñ ḫarîḳatda şeyḫi Şems-i Tebrîzî ḥazretleridür sebab-i telaḳḳileri bu olmuşdur ki vaḳtâ kim Şems ḥazretleri defâyin-i esrâr-ı tevḫîd ü aşl oldıyisa Cenâb-ı Ḥaḳḳdan ricâ itdiyise ol defâyini defn idecek bir maḫall-i ḳâbil ola du'âsı müstecâb olup ilhâm-ı ilâhî olur ki ol maḫall-i ḳâbil diyâr-ı Rûmdadır pes velâdetini terk idüp büldân-ı Rûmı seyâhat iderek Ḳonyaya varup bir gün 'arîfâna gezerken gördi ki bir merd monlâ bir estere süvâr olmuş ve yemîn ü yesârın merdhân şalâḫ-ı âşâr tutmuş sükûn-ı vaḳâr ile gider nazar idüp âşâr-ı ḳâbiliyyet tıyup ba'z-ı 'arîfâna mükâlemeden soñra ol vücûd-ı mübeşşir ol olmasın bilüp gönül şayd idicek ba'z-ı kemâlât-ı zevḳiyye söyledin soñra hemân ḳalkup gidüp yolda bir kese buyurur ki var Mevlânâyâ di ki eger Şemsi ararisa yine maḫla'ı olan şehir-i Tebrîzde yalancılar maḫallesinde bizi bulsun hemân ḥazret-i Mevlânânuñ ḳalb-i ḳâbiline âteş-i irâdet düşüp mü'tala'a-yı kütüb ve sâyir umûrdan el çeküp Şems nerede diyü gezerken ol kese râst gelüp ol kes Şemsüñ sıfârîş itdügi sözi söyledikde Mevlânâ Beyt

[fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün]

Sulasam kâse-yi çeşmimle n'ola yollarını

Ġarâzum bu ki yoluñ dürrile mercân olsun

diyerek 'azm-i sefer idüp şehir-i Tebrîze varup yalancılar maḫallesini su'âl itdikde ḳavm-i Tebrîz didiler ki dervîş saña sıḫriyye itmişler bu şehirde yalancılar maḫallesi yokdur pes ḥazret-i Mevlânâ teḫayyüre düşüp ervâḫ-ı muḳaddeseden istimdâd için şehir-i Tebrîzüñ ḳubûristânına varup gezerken gördi ki ḥazret-i Şems bir ḳabrüñ yanında ḫurmuş ve nûr-ı rûyı eḫrâfi tıtmış hemân Mevlânâyı gördükde buyurdu ki Mevlânâ yalancılar maḫallesini ḫilâf yirde araduñ yalancılar maḫallesi işbu ḳubûristândur ki bunda yatanlar vilâyet-i Tebrîzüñ bāḫları ve bāḫçeleri ve sarâyaları bizümdür dimişler idi şimdi bunlar ölüp ol emlâk âḫarlar eline düşüp bunlaruñ kızbleri zâhir olup ḫacâletlerinden sâkitlerdür pes ol maḫalde ḥazret-i Mevlânâyâ bir nazar ve bir himmet idüp ḳalb-i şerîflerinde maḫzûne olan cevâhir-i esrâr-ı ḫikemi ḳalb-i Mevlânâda defn idüp kitâb-ı Meşnevîde olan ḫaḳâyıḳı ol maḫalde ifâza-yı 'aliyye buyurdılar (v. 9a,9b,10a)”

Şârihin, kimi yerlerde beyitte yanlış kullanım olduğunu söyleyerek nâzımı eleştirdiği de olmuştur:

“Yoğ anda daḫı ḳıf' 'oldukça âḫır

Getürdüm baḫrını içinde birbir

Getürdüm yirine getürmek dise evlâ olurdu...(v. 13a)”

Eserde, Farsça ve Arapça olarak verilen, bilinmeyen kelimelerin karşılıklarının yanı sıra eş anlamları verilmiş, ayrıca Türkçe kelimeler için de fazladan açıklamalar yapılmıştır. Bu bağlamda günümüzde değeri, anlamı, kullanım yeri kaybolmuş Türkçe kelimelerin de ortaya çıkarılmasında,

manzum sözlük şerhlerinin kıymeti göz önünde bulundurulmalıdır. Eserde takrîbî olarak 1450 Farsça ve 500 Arapça kelime mevcuttur. Münserih, serî, müctes, mütekârib, ahreb, recez, hezec, remel, kâmil, vâfir, hecez ve haffif olmak üzere on iki bahir ve yirmi sekiz aruz kalıbı kullanılmıştır.

Kimi zaman şârih kimi zaman münekkit olan yazar eserini “*bihamdili'l-lâhi te'âlâ bu kitâb-ı tuhfetü'l-mülûk temâm* (v. 109b)” diyerek duâlarla bitirir.

Sonuç

Manzum sözlükler, başlangıçta Kur'ân-ı Kerîm ve Mesnevî'nin doğru anlaşılması temeli üzerine kurulmuş ve bu temelde dil öğretimi, aruz öğretimi, kolay öğrenme, şâirliğe meyilli sabiler için kazanç sağlama ve bunların yanında neslin yetişmesine katkı sağlayacak küçük ipuçları, nasihatlar verme gibi görevleri üstlenen etkili ve değerli çalışmalar olmuştur. İnsan doğasında fitraten âhenkli seslere olan meyil sonucunda, bu sözlükler her ne kadar küçükler için yazılmışsa da manzum metinlerin büyükler üzerindeki tesirinin fark edilmesi bu metinlere şerhler yapılmasının sebeplerinden olsa gerektir.

Manzum sözlük şerhleri ise yukarıda bahsedilen amaçların genelini kapsamakla birlikte, özelde içeriği daha kapsamlı ve bilgi yönü daha ağır basan metinlerdir. Manzum sözlük şerhleri vasıtasıyla özellikle Arapça, Farsça gibi dillerin sözcüklerinin açıklanmasında kullanılan hareke sistemi çocukların dil eğitimine büyük katkıda bulunmuştur. Sadece çocukların değil büyüklerin dil öğrenimi için de değerli kaynaklar oldukları söylenebilir. Bu şerhlerin bilimsel anlamda doyurucu olmadıkları ileri sürülse de hitap ettiği kesim ve ele aldığı konu bakımından yeteri derecede olgun metinler olduğu belirtilmelidir. Sözcüklerin açıklanmasında şârihin tutumu sonucunda oluşan nasihat verme ve ayrıntılı bilgilere yer verme husûsu bu şerhleri zenginleştirmiştir. Bu bağlamda *Tuhfetü'l-Mülûk* isimli eserin de içerisinde barındırdığı kelime kadrosu, gramer anlatımı, aruz eğitimi, kıymetli alıntıları ve nasihat vererek eğitici bir üslupla yazılmış olması bu şerhlerin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. *Tuhfetü'l-Mülûk*'un ve bütün *Tuhfe-yi Şâhidî* şerhlerinin bahsedilen özelliklerinin yanında, Atabey Kılıç tarafından planlanan “Mesnevî Şerhleri Sözlüğü” projesi için değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde Türkçe-Arapça oluşturulan manzum sözlükler ve şerhlerinin de Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili bir sözlük projesinde kullanılabileceği de aşikârdır.

Manzum sözlükler enfüsî olarak görülmeyen bir nesil yetiştirme görevi üstlenmişlerdir. Bu sebeple edebiyatımızın önemli verimleri olan manzum sözlüklerin pedagojik boyutunun değerlendirilmesi ve günümüz eğitim anlayışında nasıl kullanılabileceğinin araştırılması da faydalı olacaktır.

Kaynakça

Abdurrahmân bin Abdullâh-ı Kuddûsî, Tuhfetü'l-Mülûk, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Nr. 5299.

Ateş, Ahmet, (1942), “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)”, Türkiyat Mecmuası, C.VII-VIII, 1.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, (1914), Osmanlı Müellifleri, C.1, Matbâ'a-yı Âmire, İstanbul.

Dağlar, Abdülkadir, (2009), Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî, C.1 (İnceleme-tenkitli metin-sözlük), (Danışman: Prof. Dr. Atabey Kılıç), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi), Kayseri.

Dağlar, Abdülkadir, (2007), “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, Turkish Studies/ Türkoloji Çalışmaları, Volume 2/4, Fall, s.293-307.

Durmuş, İsmail, (2009), “Sözlük”, TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, C. 37, İstanbul, 2009, s. 398-401.

Erdem, Mehmet Dursun, (2005), “Manzum Sözlükler ve Tuhfe-i Âsım”, International Journal of Central Asian Study, Volume 10/1.

Ergin, Osman, (1977), Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, C.1, İstanbul.

Gümü, Zehra, (2007), “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri”, Turkish Studies/ Türkoloji Çalışmaları, Volume 2/4, s.423-431.

Gümü, Zehra, (2006), “Pîrî Paşa-zâde Cemâlî b. Abdalbâkî Tuhfe-yi Mîr (Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi)”, (İnceleme-Tenkitleli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), (Danışman: Doç. Dr. Atabey Kılıç), Erciyes Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri.

İnce, Yılmaz, (2002), “Manzum Sözlükler ve ‘Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelîmât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, S. 2, Elazığ,

Karaismailoğlu, Adnan, (1990), “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzî”, Milli Kültür, S. 74, Temmuz.

Kılıç, Atabey, (2003), “Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler”, I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003, Kırşehir; (2004) I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003 Bildiriler, (Haz. Yrd. Doç. Dr. Ahmet Günşen) Kırşehir, s. 331-345.

Kılıç, Atabey, (2001), Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin, Laçın Yay., Kayseri.

Kılıç, Atabey, (2006), “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -1- (İnceleme)”, Turkish Studies/Türkoloji Çalışmaları, Volume1/2, Fall.

Kılıç, Atabey, (2007), Manzum Sözlük Mecmuası, (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026), Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şâhidî-Sübha-i Sıbyân, (İnceleme-Metin), Laçın Yay., Kayseri.

Kılıç, Atabey, (2006/1) “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 20, Kayseri.

Kılıç, Atabey, (2007), “Denizlili Mustafa B. Osman Keskin Ve Eseri Manzûme-yi Keskin”, Turkish Studies/ Türkoloji Çalışmaları, Volume 2/3, s.340-348.

Kılıç, Atabey, (2005) “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân”, Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-12-13 Kasım, Manisa.

- Kılıç, Atabey, (2007), “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî” , Turkish Studies/ Türkoloji Çalışmaları, Volume 2/4, s.516-548.
- Kılıç, Atabey, (2010), “Mesnevî Şerhleri Sözlüğü”, Sûfi Araştırmaları, S.5.
- Kırbyık, Mehmet, (2013), “Klâsik Türk Edebiyatı Öğretici Manzum Eserleri Üzerine Bazı Düşünceler”, International Symposium on Changes and New Trends in Education.
- Kortantamer, Tunca, (1993), “Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlıları”, Türklük Araştırmaları Dergisi C.VII, İstanbul.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (1997), (Haz.: Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), TDV Yay., Ankara.
- Muhtar, Cemal, (1985), “İslâmda Sözlük Çalışmaları”, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, S. 3, İstanbul.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, (2015), Sefîne-yi Evliyâ, Der. Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul.
- Ölker, Perihan, (2009), “Klâsik Edebiyatımızda Manzum Lügat Geleneği ve Mahmûdiyye”, Turkish Studies/Türkoloji Çalışmaları, Volume 4/4.
- Öymen, Hıfzırahman Raşit, (1963), “İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri”, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, C. XI.
- Öz, Yusuf, (1999), Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri, Selçuk Üni. Yay., Konya.
- Öztürk, Mustafa, (2016), “Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçedeki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma”, the journal of mesopotamian studies, Periodical Journal for Kurdish, Arabic and Syriac Studies, Vol. 1/1 Summer.
- Redhouse, Yeni El Sözlüğü, İstanbul tarihsiz, s. 307.
- Şahin, Özlem, (2016), “Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî'nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî Adlı Eseri ‘Şerhü Tuhfetü'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye’”, (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), (Danışman: Doç. Dr. Atabey Kılıç), Erciyes Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri.
- Tanyıldız, Ahmet, (2012), Mesud Lutfi Efendi, Tuhfe-yi Lutfi Türkçe-Farsça Manzum Sözlük, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Topaloğlu, A. ve Kaçalın, Mustafa S. (2009), TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, C. 37, İstanbul, 2009, s. 402-414.
- Tulum, Mertol, (2000), Tarihî Metin Çalışmalarında Usûl/ Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme, Deniz Kitabevi, İstanbul.
- Wellek, René ve Varren, Austin, (2001), Edebiyat Teorisi, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Yavaş, Serap, (2013), “Nâdîde Ahmed Efendi Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî”, (İnceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım), (Danışman: Prof. Dr. Atabey Kılıç.), Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri.
- Yazıcı, Tahsin, (2009), “Sözlük”, TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, C. 37, İstanbul, s. 401-402.
- Yılmaz, Şadiye, (2009), “Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), (Danışman: Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı), Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.